

Tarihî Türk Dili Grameri Kitaplarında Üsküdar*

Uskudar in Historical Turkish Language Grammar Books

ÖZET

Kaşgarlı Mahmut'un başlattığı Türk dili grameri yazma geleneği, Türklerin Batı'ya göçmeleriyle birlikte Anadolu'ya taşınmış; Bergamalı Kadri'nin kaleme aldığı Müyessiretü'l-Ülüm, Anadolu sahasında yazılan ilk Türk dili gramer kitabı olmuştur.

XIX. yüzyıla birlikte nicelik ve nitelik olarak fazlalaşan Türkçenin gramer kitapları incelendiği vakit; farklı bilim dalları ve disiplinler arası alanlarda kullanılacak bilgilerin bu kitaplarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi metodu kullanılarak 1866 yılında Abdullah Ramiz Paşa'nın yazdığı Emsile-i Türkiyye, 1895 yılında Mehmed Sadık'ın neşrettiği Üss-i Lisân-ı Türkî, 1905 yılında Halid Ziya Bey'in çıkardığı Kavaid-i Lisân-ı Türkî, 1908 yılında Hüseyin Cahit'in kaleme aldığı Türkçe Sarf ve Nahiv, 1922 yılında Mithad Sadullah'ın yayınladığı Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri adlı gramer kitapları Üsküdar özel ismi özelinde taranmıştır. Adı geçen eserlerde toplamda on iki kez geçen Üsküdar'ın adı, bazen gramer özelliğini anlatmak için verilen örnek cümlelerde bazen okuma metinlerinde bazen de anlatılan gramer kuralının anlaşılması için yazar tarafından kurgulanan alıştırma metinlerinde geçmektedir.

Beş tarihî Türk dili grameri kitabının taranarak ortaya çıkarılan verilerin, Üsküdar'ın başta onomastik ve toponimik açılardan olmak üzere mevcut diğer pek çok literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca tarihî Türk dili gramer kitaplarının benzer ve farklı özellikleriyle birlikte lingustik, semantik ve morfolojik olarak Üsküdar literatürüne açık veya örtük bilgiler sunabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Gramer, Tarihî Türk Dili Gramerleri, Toponimi, Onomastik.

ABSTRACT

The tradition of writing Turkish language grammar initiated by Kashgarlı Mahmut has also moved to Anatolia with the Turks' immigration to the West; The Müyessiretü'l-Ülüm, which Bergamalı Kadri wrote, was the first Turkish language grammar book written in the Anatolian field.

Time when the grammar books of Turkish, which were excessed as quantity and quality with the 19th century, were examined; It is understood that the information that can be used in different disciplines and interdisciplinary fields exists in these books. For this reason, Emsile-i Türkiyye, written by Abdullah Ramiz Pasha in 1866 using the document review method from qualitative research methods, was the Üss-i Lisân-ı Türkî, which was enjoyed by Mehmed Sadık in 1895, Kavaid-i Lisân-ı Türkî, which was published by Halid Ziya Bey in 1905, and Turkce Sarf ve Nahiv, which Hüseyin Cahit wrote in 1908, Grammar books titled Türkçe Yeni Sarf and Nahiv Dersleri published by Mithad Sadullah in 1922 were scanned in the special name of Uskudar. The name of Uskudar, which has passed twelve times in total in the mentioned works, sometimes passes in the exercise texts organized by the author to understand the grammar rule sometimes described in the reading texts in the sample sentences given to describe the grammatical feature.

The data from which the five historical Turkish language grammar books were scanned and presented are expected to contribute to many other available literature, especially in the onomastic and toponimic aspects of Uskudar. It is also considered that historical Turkish language grammar books, along with similar and different features, can provide clear or implicit information about lingoustics, semantic and morphological literature.

Keywords: Üsküdar, Grammar, Historical Turkish Language Grammars, Toponymy, Onomastics

GİRİŞ

Bir dilin öğretilmesi; dinleme, konuşma, okuma ve yazmaya bağlı olarak gelişme gösteren bir süreçtir. Bu sürecin tamamlanması veya beklenildiği şekilde gelişmesi için standart dile dayalı bir yazı dilinin kurallarının tespit edilmiş ve öğretilmeye hazır hâle getirilmiş olması gerekmektedir. İşte gramer kitapları, sözü edilen bu ihtiyaca binaen oluşturulan dil bilimsel kuralların bir arada bulundurulduğu eserlerdir.

Bir dilin ses, sözcük ve söz dizimi yapısının kullanım özelliklerinin anlatıldığı kurallar bütünü olan gramer; dinleme, okuma, konuşma ve yazma etkinliklerini desteklemek üzere örgün eğitimin çeşitli kademelerinde ve özel dil öğretimi programlarında kullanılmaktadır (Karahana 2010: 1). Gramer, yalnız bir dilin sağlıklı biçimde öğrenilmesini sağlayan ve o dilin sistematik yapısını ortaya koyan kurallar bütünü değil, aynı zamanda dilin

Ebubekir Eraslan¹

How to Cite This Article

Eraslan, E. (2024). "Tarihî Türk Dili Grameri Kitaplarında Üsküdar" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:11; pp:2087-2095. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14218386>

Arrival: 22 October 2024

Published: 26 November 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Bu yazı, XII. Üsküdar Sempozyumu'nda sunulmuş bildirinin genişletilip güncelleştirilerek makale biçiminde sunulmuş şeklidir.

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Muğla, Türkiye. ORCID: 0000-0003-3713-1242

kuşaktan kuşağa aktararak kaybolmasını önleyen bir araçtır. Bu yönüyle gramer, aynı zamanda bir dilin sağlıklı gelişmesinin de temel dayanak noktasıdır.

Herhangi bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan birisi *sözlük* ise öteki de dilin anahtarı niteliğindeki *gramer*dir. Dil, kültürün ve ulusal varlığın başta gelen ögesi olduğuna göre gramer de başta gelen bu ögenin temel koruyucusu ve besleyicisi konumundadır. O hâlde bir dilin grameri; kültürel değerleri ve dil tarihi açısından o dilin önemli bir alanını temsil etmektedir (Korkmaz 2002: 40).

Gramerler, dilin kurallarını tespit etmek üzere kaleme alınan eserlerdir. Amaç dili tasvir ederek, karşılaştırıp incelemek; dilin yapısını ortaya koymak veya dili, ana dil, ana dili veya ikinci/üçüncü dil şeklinde muhatabına öğretmektir (bkz. Karahan 2010a: 1). Bu sebeple gramer kitaplarında; okura bir dili öğretmek amacıyla herhangi bir kural açıklanmakta, o kural için örnek(ler) verilmekte ve her gramer kitabında olmamakla birlikte uygulama (temrîn, tatbîkat) gibi bölümlere rastlanılmaktadır. Gramer kitaplarında verilen örnek cümleler ve uygulamalar; - pek tercih edilmek istenmese de - yazarın kurguladığı cümleler veya paragraflar olabileceği gibi herhangi bir edebî eserden alıntılanmış da olabilmektedir. Zira gramer, ancak örneklerle anlamlı olabilen bir bilgi dalıdır (Karahan 2010b: 1).

Tarihî gramer, bir veya birçok dilin tarih içindeki gelişmesini incelemektedir (Özçam 1997: 2). Bu yazıda tarihî Türk dili grameri kitapları denildiği zaman 1928'e kadar yazılan gramer kitapları kastedilecek ve bu eserlerde yer alan Üsküdar verileri değerlendirilecektir.

Türk dili için tarih içerisinde pek çok gramer kitabı yazılmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un başlattığı Türk dili grameri yazma geleneği, Anadolu sahasında Bergamalı Kadîrî'yle devam ettirilmiştir. Türklerin Viyana kapılarına kadar gitmesi; Avrupalıların Türk dilini öğrenmelerini zarurî kılmış, bu yüzden Batılı araştırmacılar farklı zamanlarda ve dillerde Türk dili grameri yazmışlardır. Fakat özellikle XV-XIX arası dönemde daha çok gramer-sözlük-konuşma kılavuzu karışımı eserlerin ortaya çıkarıldığı da bir gerçektir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve Encümen-i Daniş'in kurulmasına müteakip yerli isimler, Türkçe gramer kitabı yazmaya başlamışlardır. II. Abdülhamit dönemiyle birlikte ve özellikle II. Meşrutiyet sonrasında Türk dili grameri yazma konusu, popüler hâle gelmiştir. Nitekim Banguoğlu (1987), bu konuda şöyle demektedir: "Tanzimat'a kadar Doğu toplumlarında yapılan Türk gramerine ilişkin denemeler yalnızca birer teşebbüs mahiyetindedir. Tanzimattan önce Türk dili hiçbir zaman kelime hazinesi ve bünyesi bakımından sistemli bir araştırma konusu olmamış ve Türk grameri, bir disiplin hâlinde kurulmamıştır."

Tarihî Türk dili gramerleri, Tanzimat'a kadar Türkçenin özelliklerini ortaya koymak için yazılmışken Tanzimat'tan itibaren örgün eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte daha çok öğretim amacıyla yazılmıştır (Karahan 2010a: 3). Öyle ki gün geçtikçe sayısı artan yerli ve yabancı araştırmacıların yazdığı ve artık bugün için tarihî Türk dili grameri kitabı olarak vasıflandırılan kaynakların bir araya getirildiği bibliyografyalar da hazırlanmıştır (Özçam 1997: 121-163). Bütün bu yazılan gramer kitapları; kendi içerisinde benzer/farklı özellikleri bünyesinde barındırarak zaman içerisinde farklı kaynaklardan beslenip günümüze kadar gelişme göstermiş ve Türk dili grameri yazma ekolü Doğulu kaynaklardan Batılı kaynaklara doğru gelişme göstermiştir.

Makalede TDK tarafından Latin harflerine aktararak yeniden basımı gerçekleştirilen Müyessiretü'l-Ulûm (1530), Kavâ'id-i Osmaniye (1851), Medhal-i Kavâ'id (1851), Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniye (1866), Emsile-i Türkiyye (1866), İlm-i Sarf-ı Türkî (1877), Mükemmel Osmanlı Sarfı (1892), Nev-Usûl Sarf-ı Türkî (1892), Üss-i Lisân-ı Türkî (1895), Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî (1905), İkinci Seneye Mahsus Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî (1906), Türkçe Sarf ve Nahiv (1908), Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1922), Kırım Tatar İlm-i Sarf (1925) adlı eserler; belgesel tarama metoduyla taranmış ve söz varlıkları içerisinde Üsküdar'la ilgili herhangi bir veri olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde 1866 yılında Abdullah Ramiz Paşa'nın yazdığı Emsile-i Türkiyye'de iki, 1895 yılında Mehmed Sadık tarafından kaleme alınan Üss-i Lisân-ı Türkî'de üç, 1905 yılında Halid Ziya Bey tarafından neşredilen Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'de bir, 1908 yılında Hüseyin Cahit'in çıkardığı Türkçe Sarf ve Nahiv'de bir, 1922 yılında Mithad Sadullah tarafından yazılan Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri'nde de beş kez olmak üzere toplamda on iki defa Üsküdar lafzının tarihî Türk dili grameri kitaplarında geçtiği tespit edilmiştir. Söz konusu veriler, Türk dili açısından önemli olabileceği gibi başka alanlar için de değerli olma potansiyeline sahiptir. Bu verilerle, farklı araştırmacıların disiplinler arası/içi gizil veya örtük bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Üsküdar adının kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte; "altın şehir" anlamındaki *khryso polis* veya Roma hâkimiyeti döneminde *scutari* denilen, deri kalkan kullanan İmparatorluk muhafızlarının yerleştiği yeri ifade eden *scutari*ondan geldiği literatürde belirtilmektedir (Bostan 2012: 364-368).

Osmanlı Devleti döneminde Latin harfli kayıtlardan anlaşıldığına göre 1680-1863 yılları arasında Üsküdar adı; Üsküdâr, Scudar, Uskudar şekillerinde kaydedilmiştir (Kartalhoğlu 2022: 294; Nicolas Murat 1908: 66, 126). Tam da bu noktada tarihî Türk dili grameri kitaplarının Üsküdar kayıtları, 1866 yılıyla birlikte başlayarak 1922 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla tarihî Türk dili gramer kitapları, Latin harfli Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerdeki Üsküdar adının kayıtlardaki kullanımının devamı niteliğindedir.

Üsküdar, Türklerin sur içi İstanbul'u fetihlerinden çok önce - 1352 tarihinde - aldıkları ve kısa zamanda Türkleştirdikleri yerlerin başında gelmektedir. Bu durumun yansıması olsa gerek Üsküdarlı pek çok isim, tarihteki yerini Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi'nde (https://www.uskudar.bel.tr/userfiles/files/MNA_Uskudarli_Meshurlar.pdf, 2024) almıştır.

Üsküdar'ın onomastiği ve toponimisiyle ilgili çalışmalara bakıldığında yerli ve yabancı yazarların, seyyahların, devlet adamlarının, Üsküdar sevdalılarının, bilim insanlarının yazdıkları hatırı sayılır bir külliyatla karşılaşmaktadır. Bu külliyatın zirvesinde Evliya Çelebi gelmektedir. Evliya Çelebi; Seyahatname'sinin İstanbul'u anlattığı ilk cildinde, İstanbul'un Müslümanlar tarafından mamur edilmeye başlanan ilk belde olmasından dolayı Üsküdar'a ziyadesiyle yer ayırmaktadır (akt. Şeylan 2014: 383). Yine tarihî Türk lügatlerinde Üsküdar adının varlığının da tespit edildiği diğer çalışmalar da mevcuttur (Gedik 2023: 551-571).

Üsküdar; coğrafi özellikleri, tarihî gelişimi ve kültürel çeşitliliği gibi faktörlerin etkisiyle yer adları bakımından çok zengin bir külliyata sahiptir. Çoğunlukla özgün olan, uzun bir süreç içinde şehrin dokusunu ve kimliğini teşkil eden bu yer adları; geçmişi günümüze bağlayan önemli birer belge niteliği kazanmış ve günlük yaşamın ayrılmaz birer parçası olmuştur (Ceylan 2008: 461).

Daha önce ne İstanbul'un ne de başka bir yerleşim yerinin tarihî Türk dili gramer kitaplarındaki varlığının tespitinin yapıldığına ve bilimsel olarak da yorumlandığına dair herhangi bir verinin olmaması, söz konusu çalışmanın özgün değerini arttırmaktadır.

Makalede tarihî Türk dili gramerlerinde Üsküdar'la ilgili birimleri tespit etmek ve elde edilen çıktuları toponim, edebiyat, tarih ve onomastik başta olmak üzere Üsküdar'ın linguistik ve gramatikel alanyazına dair literatürü oluşturmak ve Üsküdar ekosistemine katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Çalışmada doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Onomastik ve Toponimi Kavramları

Onomastik

Dijital sözlüklere bakıldığında onomastikle ilgili şu tanım bilgileri mevcuttur:

GTS (TDK, 2024)	Her türlü özel adın ortaya çıkışı, yapısı ve anlam değişmelerini inceleyerek özel adların ortaya çıkış geleneğini belirlemeyi amaçlayan dil bilimi kolu.
KL (Kubbealtı Akademisi, 2024)	Özel isim bilimi.

O zaman onomastik; bir özel ismin kökenini, yapısını ve anlam değişikliklerini inceleyen dil bilimin bir koludur.

Toponimi

Dijital derlemlere müracaat edildiğinde toponomiyle ilgili şu tanımlar vardır:

GTS (TDK, 2024)	Yer bilimi adı.
KL (Kubbealtı Akademisi, 2024)	Yer adlarının etimolojisini inceleyen bilim dalı.

Demek ki toponimi, yer adlarının kökenini inceleyen dil bilimin bir dalıdır.

TARİHİ TÜRK DİLİ GRAMERLERİ

Emsile-i Türkiye ve Abdullah Ramiz Paşa

Emsile-i Türkiye

Abdullah Ramiz Paşa, Emsile-i Türkiye'yi 1866 yılında kaleme almıştır. Eser üzerinde İdben (1992) doktora tezi hazırlamış, daha sonra kitap olarak neşretmiştir (İdben 1999).

Kitap bir mukaddimeden sonra üç bölüm ve yedi fasla ayrılmaktadır. Bu bölüm ve fasıllarda isim, sıfat, zamir, fiil, filimsi, edat, bağlaç ve ünlemler üzerinde durulmaktadır (Abdullah Ramiz Paşa 1866: 5-198; Dilaçar 1971: 83).

Abdullah Ramiz Paşa

Abdullah Ramiz Paşa, asker kökenli dil bilimcilerdendir (İnsanoğlu, 2006: 193). Hayatıyla ilgili bilgiler çok sınırlı olup irili ufaklı birkaç risalesi olduğu söylenmektedir (bkz. Şemseddin Sami 1306-1316: 220; akt. İdben 1992: XXV)

Abdullah Ramiz Paşa'nın Türk gramerciliğini belirli bir yere getirmekle birlikte yaptığı açıklamalarda ve verdiği örneklerde dikkati çeken husus, onun Türkçe karşısında bir yabancı gibi sıkıntı çektiğidir. Bu da onun dönemine gelinceye kadar Türkçenin ne kadar ihmâl edildiğini gösteren bir öge konumundadır (İdben 1992: XI).

Emsile-i Türkiye'deki Üsküdar Verisi

Emsile-i Türkiye adlı eser, Üsküdar özel ismi özelinde taranmıştır. Üç kez bu gramer kitabında dil bilgisel kategori anlatılırken örnek cümle oluşturmak istenildiği vakit Üsküdar'a, yazarın kurgu cümleleriyle değinildiği görülmüştür. Bu yerler şöyledir:

Emsile-i Türkiye	Tenbih: İşbu -lu, -lü (لو) veyâ bir -lı, -li (لى) ilâve olunarak sıfat olurlar. Meselâ: minâre ve mum ve duman ve bulut ve ağaç ve merkep ve zincir ve sap ve kabuk ve karfiçe ve iksir ve yılan ve arslan ve koyun ve kuş gibi ilâ âhirihi. Minâreli ve mumlu ve dumanlı ve bulutlu ve ağaçlı ve merkepti ve zincirli ve saplı ve kabuklu ve karfiçeli ve iksirli ve yılanlı ve arslanlı ve koyunlu ve kuşlu ve mürüvetti ve insâniyetli ve inâyetli ve akıllı ve fikirli ve zihinli ve zekâvetli ve kasâvetli ve gamlı ve hâkezâ ve bir de memleket ve mahal ve millet ve kavim veyâ âlâmet irâe eden isimlerin âhirine bir -lu, -lü (لو) ve -lı, -li (لى) ve vî (وى) zamm u ilâve olunarak sıfat oldukları misillü ism-i mensup dahi olurlar. Meselâ: Üsküdarlı ve Âsitâneli ve Yenipazarlı ve Eyüplü ve Sancaklı ve Menâreli ve köylü ve Fransavî ve Arabî ve Trabzonî ve Edirneli ve Bağdâdî ve Bursavî ve Mekkevî ve şehri ve Konyavî denildikte matlûp kılınan şey hangi mahalle mensup olduğu anlaşılabilir.
Emsile-i Türkiye	Nev'-i sâlis sîga-i intihâ'iyedir ki mâdde-i asliyeye -ınca, -ince (نچه) ve sîga-i sılâya gibi istifham olarak zevât-ı ef'âl sîgalarına bile edatları ilâve kılındıkta bir husûsun müddet-i intihâsını beyan eder: sevince ve yazınca ve sevdiği gibi ve "Ahmet yattı mı?" cümlesine cevâb-ı intihâ olarak "Uyudu bile" gibi ve ekseriyâ bu -ınca edatına -ye dek ve -ye kadar lâfızları ilâve olunur ve o hâlde bunun âhirinde bulunan hâ-i resmiyye hazfolunur: sevinceye dek ve sevinceye kadar ve "Azıncaya dek pek çok zahmet çektim." gibi ve ba'zen bu sîga-i intihâ'iyeye sîga-i ta'kibiyye makamında dahi kullanılabilir. Nitekim "Efendi söze başlayınca herkes lâkırdıyı kesti. Karakol geldiği gibi herkes dağıldı." denildiği gibi ve böyle ta'kibiyye ma'nâsına olduğu hâlde mütekellim ve muhâtap makâmında dahi kullanılır. Meselâ "Ben oturunca o kalkıp gitti, ben oturduğum gibi o kalkıp gitti." ve "Siz böyle söyleyince bize gayrı söz kalmadı." ve bir de tâ (ئه) ve cak (جق) lâfızları ilâve olundukta ol mahallin nihâyeti anlaşılır, fakat su'âle cevap olur. Mesela "Nereye kadar gittiniz?" "Tâ ve cak Üsküdar'a kadar gittik." denildikte gidilen mahallin nihâyeti Üsküdar olduğu mütefahhim olmuş olur.

Üss-i Lisân-ı Türkî ve Mehmed Sadık

Üss-i Lisân-ı Türkî

Mehmed Sadık, Üss-i Lisân-ı Türkî'yi 1895 yılında yazmıştır. Kitap üzerinde Toparlı ve Ilgın çalışmıştır (Toparlı ve Ilgın 2006).

Eserde, Türkçe ve Çağatayca mukaddimeden sonra altı bap vardır. Bu baplarda isim, fiil, sıfat, zamir, edatlar ve örnek metinler işlenmiştir (Mehmed Sadık, 1895: III-V; Ünver 1996: 415). Ayrıca eserin sonunda küçük bir lügat de vardır. Eser 1902 yılında bazı eklemelerle Martin Hartman tarafından Almancaya çevrilmiştir (Toparlı ve Ilgın 2006: VII).

Mehmed Sadık

Yazarın hayatıyla ilgili bilgiler, eserinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Buna göre yazar, Üsküdar Özbekler dergâhi şeyhi Şeyh Ethem Efendi'nin oğlu ve Ravza-i Terakkî Mektebi'nin Farsça öğretmenidir (akt. Toparlı ve Ilgın 2006: VIII).

Üss-i Lisân-ı Türkî'deki Üsküdar Verisi

Üss-i Lisân-ı Türkî'nin en önemli özelliklerinden birisi dönemin kalburüstü ismi olan Ahmet Mithat'ın esere takriz yazması yazması, diğeryse kitabın Türk ve Çağatay dilinde iki mukaddimeye sahip olmasıdır (Toparlı ve Ilgın 2006: 3-9).

Üss-i Lisân-ı Türkî'de Üsküdar lafzı üç kez geçmekte olup Üsküdar adı, kitabın yazarının yaşadığı muhiti belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu yerler şunlardır:

Üss-i Lisân-1 Türkî	Sâhib- Eser ² Üsküdar'da Kâin Özbekler Dergâhı Post-nişini Şeyh Edhem Efendi-zâde Ravza-yı Terakkî Mektebi Fârsî Muallimi
Üss-i Lisân-1 Türkî	Bu lüzûm bizce hemân bugünkü günde görülmüş lüzûmlardan değildir. Hamd olsun sâye-yi teşvîkât-vâye-yi Cenâb-ı pâdişâhîde efkâr u enzârımız her gün mütezâyididen tenevvür eylemekte bulunduğundan bu gibi lüzûmlar yekdîğeri ta kibin pişgâh-ı enzâr-ı takdîrimizde cilve-nümâ olmaktadırlar. Şurası tamâm cây-ı tahatturdur ki bundan on beş yirmi sene mukaddem yine Özbekler Şeyhi Süleymân Efendi Çağatayca lisânı için bir kâmûs yapmış idi. Vâkiâ o kâmûstan acza istifade olundu. Sebebi ise evvelce dahi yaptığımız vechile bir lisânın ismâ'dan olmayıp asıl varlığı kavâidden ibâret bulunduğu hâlde Çağatay lisânının kavâidini mübeyyen elde bir kitâb bulunmaması kaziyyesidir. Hamden sümme şükren bu noksânımız dahi Üsküdar'da kâin Özbekler dergâh-ı şerîfi post-nişini reşâdetlü Şeyh Edhem Efendi Hazretlerinin mahdûmu el-hâc Muhammed Sâdik Efendi'nin himem-i aliyye-yi maârif-perverîleriyle ikmâl edilmiştir. Dergâh-ı şerîf-i mezkûr Asyâ-yı Vustâ dervîşân ve fukarâsının mürâcaat-gâhı olup bunlar kâmilen Çağatay lisânı mütekellim bulduju gibi hasbe'l-meslek aralarında erbâb-ı maârif dahi nâdir olmadığundan müellif-i nûmâ-ileyh zevât-ı mûmâ-ileyhim ile üns ve tarikinden lisânlarına vukûf-ı kâmil maksadına kadar varmış ve bu kitâb-ı
Üss-i Lisân-1 Türkî	Ammâ ba'dü bu abd-i fakîr-i pür-taksîr der-i aliyyede Üsküdar'da Hâce Hasnâ Hatun Mahallesi'nde kâin Özbekler Dergâhı'nda daavât-füzûnî-iyi ömr ü eyyâm-ı Hazret-i Pâdişâhî ile meşgûl olarak hasbe'l-makâm hizmetleriyle mübâhî olduğumuz Mâverâü'n-Nehr ahâlisi fukarâ ve dervîşânıyla ülfet ve istînâs hâsıl olmasından nâşî lisân-ı ecdâdımız bulunan Çağatayca'yı alâ-kadri't-tâka tahsîl ve taallum ederek sâye-yi füyûzât-vâye-yi hazret-i hilâfet-penâhîde elsine-yi sâirenin usûl ve kavâidi hakkında vaz-ı.

Kavaid-i Lisân-ı Türkî ve Halit Ziya

Kavaid-i Lisân-ı Türkî

Halit Ziya Bey tarafından 1905 yılında neşredilmiştir. Kavaid-i Lisân-ı Türkî, Türkay (2018) tarafından yayınlanmıştır.

Öğretmenlere "ihtar"la başlayan kitap; dokuz bap ve Farsça tamlamalarla ilgili bilgileri ihtiva eden bölümlerden oluşmaktadır. Dokuz bapta isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsiler, zarf, edat, bağlaç ve ünlemler yer almaktadır. Ayrıca tarihî Türk dili gramer kitaplarının yenilikçi yönü olarak bazı noktalamaya işaretlerine kitapta yer verilmektedir.

Eserin dili başlangıçta değerlendirilen diğer iki gramer kitabının ağır dilinin aksine sadedir. Nitekim Türkay (2018: VII) da; Kavaid-i Lisân-ı Türkî'nin yazıldığı dönemdeki aynı konuyu işleyen kitaplara göre yenilik ve özgünlük taşıyan bir çalışma olduğunu dillendirmektedir. Fakat bütün bunların aksine yer yer, özellikle tatbikatlardaki bazı cümlelerde, Fransızca kokusunun sezildiği de bildirilmektedir (Türkay 2018: 7).

Halit Ziya

Halit Ziya Bey'le ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bazı kayıtlarda Halit Ziya Bey'in, Halit Ziya Uşaklıgil olduğu belirtile de kesin bir bilgiye erişilememiştir.

Kavaid-i Lisân-ı Türkî'deki Üsküdar Verisi

Söz konusu yayın Üsküdar ismi özelinde taranmış ve bir kez, bu eserde gramer kategorisi anlatılırken tatbikat (uygulama/alıştırma) başlığında Üsküdar'a ve bugün Üsküdar'ın bir semti olan Çamlıca'ya yer verildiği tespit edilmiştir. Bu örneklik şudur:

Kavaid-i Lisân-1 Türkî	Tatbikat Şâkirt zirdeki isimlerin hangileri ism-i âmm ve hangileri ism-i hasır tefrik edecek. Armut, İzmir, incir, pencere, tencere, Mustafa, harita, kitap, zâbit, Ahmet, Ali, anahtar, makas, kâğıt, Trabzon, Fırat, yağ, bağ, mısır, nil, kar, karpuz, kal'a, Galata, top, Üsküdar, üzüm, Çamlıca, kiraz, kestane, Bursa, Dicle, vapur, Selânik, kışla, fabrika, Rüstem, Arslan, Konya
------------------------	---

Türkçe Sarf ve Nahiv ve Hüseyin Cahit [Yalçın]

Türkçe Sarf ve Nahiv

Türkçe Sarf ve Nahiv, devrinin önemli muharrirlerinden Hüseyin Cahit tarafından II. Meşrutiyet devrinin 1908 yılında çıkarılmıştır. Kitap üzerinde Karahan ve Ergöner (2000) çalışmıştır.

Kitap; farklı zamanlarda çok fazla okunduğu/okutulduğu için yeniden basılmıştır (Huyugüzel 2013: 301). Eser, bol örnekli (temrin) ve görselidir.

Eserde; sözcük türü olarak isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf ve nida işlenmiştir (Ünver 1996: 417).

² Gramer kitaplarından alıntılan ilgili bölümlerin tamamında Latin harflerine aktarılan metnin orijinal yazımına bağlı kalınmıştır.

Hüseyin Cahit [Yalçın]

Türk edebiyatının önde gelen hikâye ve roman yazarı ve de edebiyat eleştirmenlerindedir (Huyugüzel 2013: 300). Edebiyatçı kimliği kadar siyasî şahsiyetiyle de ön plana çıkan yazar, dönemi için önemli sayılabilecek, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan ve farklı yaş aralığındaki öğrenciler için yeniden basılan gramer kitabının muharriridir.

Türkçe Sarf ve Nahiv'deki Üsküdar Verisi

Kitapta Üsküdar verisi bir kez ve çok ender bir olaya gönderme yapılırken kullanılmıştır. Bu örnek şu şekildedir:

Türkçe Sarf ve Nahiv	Temrin 118 Âtîde mu'tarîza içindeki fiilleri münâsîp sıygalardan isti'mal ediniz. Memleketimizin her türlü zirâate kaabiliyeti vardır. Biraz daha gayret (etmek) pek câlib-i memnûniyet netâyic-i zirâiyye dest-res (olmak). – Taâtîl zamanında boş gezmekten bıktım. Ah bir mektep (açılmak)! – Eskiden besbelli kışlar pek şiddetli (olmak); çünkü denizin donup Üsküdar'a yayan geçmek kaabil olduğunu tarihlerde (okumak) – Demiryolu yapılmazdan evvel Anadolu'nun bir kısmı mahsûlâtı İstanbul'a nakl (olunamamak), bunlar oldukları yerde (kalmak). – Şoseler mükemmel sûrette (yapılmak) çarçabuk bozulmaz. – Yollarda tozu men'etmek için ba'zı taraflarda katran (dökmek). – Yakında şehrimize meşhur bir canbaz kumpanyası (gelmek), bunu birisinden işittim.- Şu fakire sadaka vermediniz, bî-çârenin gönülünü (kırmamak).- Amerika adalarında şeker kamışı zirâati pek ileriye (götmek).
----------------------	---

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri ve Midhat Sadullah [Sander]

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, Midhat Sadullah tarafından 1922'de basılmıştır. Kitap üzerinde Gülensoy ve Fidan (2004) çalışmıştır.

İki kısma ayrılan eser; lise, orta mektep ve muallim mektepleri için hazırlanmıştır. Çağdaşı ve kendinden önceki tarihî Türk dili gramerlere göre daha çok Batılı gramer anlayışına göre hazırlanmıştır.

Kitabın birinci bölümünde Türk dilindeki harf, hece ve sözcük kategorisi incelenmiştir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arap gramerinin özeti verilmiş ve hemen hemen her konuda alıştırmalara (temrîn) yer verilerek kitap, zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Ardından isim, sıfat, zamir, fiil, mastar, filimsiler, zarf, edat gibi konulara değinilerek Türk dili tarihiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir (Gülensoy ve Fidan 2004).

Midhat Sadullah [Sander]

Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan Midhat Sadullah'ın hayatıyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır (Gülensoy ve Fidan 2004: XV; Tekin 1955: 668) denilmiş olsa da yeni güncel bilgilere ulaşılarak hayatı, eskisine göre daha çok aydınlatılmıştır (<https://www.oktayaras.com/midhat-sadullah-sander/tr/29322>: 2024). Buna göre öğretmen olan yazarın dil ve edebiyatla ilgili pek çok eseri vardır.

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri'ndeki Üsküdar Verisi

Sözü edilen eserde beş kez Üsküdar adı geçmektedir. Bunların dördünde zikredilen gramatikal kuralı örneklendirmek amacıyla kullanılırken bir kez de Üsküdarlı bir şairin kıtasına değinilmesi suretiyle Üsküdar adı kaydedilmektedir:

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	İhtâr 1- Bir fiilin mütekelim, muhâtap ve gaaipten ibâret olmak üzere birkaç tane faili varsa cem'-i mütekelim olur. Siz, Ahmet ve ben üç saat sonra Üsküdar'a gideceğiz.
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Nâib-i Fâil Meçhul fiî cümlelerdeki edatsız mef'ûlün bih sarîhe "nâib-i fâil" derler. (Müdür Bey Ahmed'i Üsküdar'a gönderdi) dediğimiz zaman, burada "gönderdi" fiili ma'lûmdur. Fâil: "Müdür Bey" kelimesidir. Fakat faili hafz ile, fiili meçhul şekline tahvil edersek: (Ahmet Üsküdar'a gönderildi) olur.
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Hâl Râbitası Fi'l-i iltizâmînin müfret-i gaaibi nihâyetine âhenk kaadesine göre "rEk" veya "rAk" ilâve edilince hâl râbitası teşekkül eder. Fi'l-i iltizâmî müfred-i gaaib Râbita-i hâl Göre görerek Kıra kırarak Okuya okuyarak Bile bilerek Hâl râbitası, ikinci cümledeki fiilin ne sûretle ne hâl dâhilinde vuk bulduğunu veya vâki olacağını gösterir.

	Beşiktaş'tan sandala binerek Üsküdar'a geçtim. Bu cümledeki "binerek" râbitası "Üsküdar'a geçmek" fiilinin ne vâsıta ile vâki olduğunu bildiriyor.
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Arapça Kelimelerle Hâl: Arapçada isim ve sıfatların sonuna iki üstün getirilerek hâl teşkil olunur. "Ahmet Kabataş'tan sandala râkiben Üsküdar'a geçti." cümlesindeki (râkiben) hâldir.
TYSHD (Gülensoy ve Fidan, 2004: 276)	Temrîn Zulmetle geçen günlerimiz dür oldu Baştan başa kâinât pür-nûr oldu Târihini söyledim mücevher Tal'at Gazi Paşa reis-i cumhûr oldu Üsküdarlı Tal'at

SONUÇ

Toplamda beş adet tarihî Türk dili gramer kitabı, Üsküdar sözcük birimi özelinde taranmış ve gramer verilerine dayalı olarak Üsküdar özel adı aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

Tarihî Türk Dili Gramer Kitabının Adı	Yazarı	Basım Yılı	Eserdeki Geçiş Şekli
Emsile-i Türkiyye	Abdullah Ramiz Paşa	1866	Gramer özelliğini anlatırken yazar tarafından kurgulanan örnek cümlede
Üss-i Lisân-ı Türkî	Mehmed Sadık	1895	İç kapak, ön sözde
Kavaid-i Lisân-ı Türkî	Halid Ziya	1905	Gramer özelliğini anlatırken yazar tarafından kurgulanan uygulama (tatbikat) örneğinde
Türkçe Sarf ve Nahiv	Hüseyin Cahit	1908	Yazar tarafından kurgulanan uygulama (temrîn) metninde
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Mithad Sadullah	1922	Gramer özelliğini anlatmada yazar tarafından kurgulanan örnek cümlelerde ve okuma metninde (Üsküdarlı Talat'ın bir kütası)

Üsküdar adı; beş adet tarihî Türk dili kitabında toplamda on iki kez geçmektedir. Bu verilerde Üsküdar lafzı, bazen gramer özelliğini anlatmak için yazar tarafından oluşturulan örnek cümle ve alıştırma (temrîn, tatbikat) metninde bazen de yazarın yetiştirdiği muhiti anlatmada kullanılmıştır.

Emsile-i Türkiyye'de isimlerden sıfat yapan +II biçimbirimini örneklendirmede – Üsküdarlı şeklinde ve (ج) transliterasyonu ve istisnasıyla - verildiği görülmüştür. Dolayısıyla Eski Türkiye Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan -IU biçimbiriminin Üsküdar sözcüğü özelinde gramer kitaplarında artık görülmediğine, gramer kitabı aracılığıyla şahitlik edilmiştir. Ayrıca dönemi için arkaik denilebilecek ve Tarama Sözlüğü'yle Derleme Sözlüğü'nde yer alan ve de "ta, tamam, tam, ta, işte, en son" anlamlarına gelen *cak* birimi "*Tâ ve cak Üsküdar'a kadar gittik*" örnek cümlesiyle kitapta geçmektedir. Burada *cak* sözcüğüyle hem yazarın kendi kurguladığı cümleyle arkaik düzeyde kalmış sözcükler hakkında malumat verilmiştir hem de Derleme Sözlüğü'ndeki kayıttan hareketle yazarın hangi ağız grubuna mensup olabileceği hakkında yorumda bulunulabilmektedir.

Üss-i Lisân-ı Türkî'nin iç kapağı ve ön sözlerinde verilen bilgiler aracılığıyla Millî Mücadele Dönemi dâhil Türk dili, tarihi ve kültürü açısından önem arz eden Özbekler Dergâhı; Üsküdar'ın 1895 yılındaki yerleşim birimleri ve önemli isimleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Ayrıca bu tekkeye mensup Süleyman Efendi'nin yazdığı "Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî" adlı eser akla getirilip yine bu dergâhtan çıkan bir ismin gramer kitabı yazması hatta eserine hem Çağatayca hem de Türkçe ön söz yazması sözü edilen dergâhın ve dolayısıyla da Üsküdar'ın entelektüel seviyesini göstermesi açısından da kıymetlidir. Aynı zamanda bu durum, Üsküdar'ın bir linguistik merkezi olduğunun da kanıtıdır.

Kavaid-i Lisân-ı Türkî'deki *tatbikat* (uygulama, egzersiz) başlığı altında **Üsküdar** ve **Çamlıca** yer adları, yakın ve uzak coğrafyadaki diğer onomastik ve toponimik yer ve kişi adlarıyla birlikte verilmiştir. Burada Üsküdar'a ve Çamlıca'ya yazarın kurgu cümleleriyle yer vermesiyle Halit Ziya Bey'in, Servet-i Fünun ve sonrasındaki dönemde İstanbul'un yeni popüler yerleşim birimlerine bilinçli bir atıf yaptığını göstermektedir.

Türkçe Sarf ve Nahiv'deki *temrîn*de (uygulama, egzersiz) yazar tarafından kurgulanan "*çünkü denizin donup Üsküdar'a yayan geçmek kaabil olduğunu tarihlerde (okumak)*" şeklindeki cümleyle yazarın boğazın donup Üsküdar'a yürüyerek çıkılmasına telmih yaptığını tanıklık edilmektedir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde uzun yıllar okullarda okutulan bir gramer kitabının içerisinde, çok nadir bir olaya telmihte bulunduğu ve bu mazideki romantik doğa olayının izleniminin genç dimağlara bırakılmak istenildiği düşünülmektedir.

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri'nde öznesi ortak ve de ettirgen cümlelerde Üsküdar adı yer tamlayıcısı olarak geçmektedir. Yazarın kurduğu üçüncü verideki "*Beşiktaş'tan sandala binerek Üsküdar'a geçtim*" ve dördüncü verideki "*Ahmet Kabataş'tan sandala râkiben Üsküdar'a geçti.*" cümleleriyle 1922 yılında boğaz hattı trafiğinin

akışı öğrenilebilmektedir. Son verideki örnekle de Üsküdarlı Tal'at'ın düşürdüğü kıtaya denk gelmekte ve dönemi için çok önemli bir millî kahramanımız Gazi Paşa yad edilmektedir. Ayrıca tüm kitapları Üsküdar'da yanan eviyle harap olan şairin şiirlerinin bu tarz eserlerde geçmesi onun külliyyatı açısından da kıymetlidir.

Onomastik ve toponimik açıdan Cumhuriyet öncesi dönemde, Üsküdar adının tarihî Türk dili gramerlerinde yazarların kurguladıkları cümlelerde geçmesi; Üsküdar'ın eski ve önemli yerleşim yerlerinden birisi olduğunu ve gramer yazarlarının kişisel tarihlerinde Üsküdar'ın önemli bir yer tuttuğunu düşündürmektedir. Böylece Üsküdar özelinde yazarların kurgulayarak verdiği örnek cümlelerde (tatbikat, temrîn vb.) yazarların biyografilerinin oluşturulmasına ve dil tarihindeki yerlerinin tespitinde önemli bir merhale olacağı değerlendirilmektedir.

Makaleyle 1866'dan 1922 yılına kadarki 56 yıllık zaman zarfında, tarihî Türk dili gramer kitaplarının modern dil bilgisi kitabına dönüşümü Üsküdar sözcüğü özelinde ortaya çıkarılmıştır. Buna göre 1866'dan sonraki tarihî Türk dili kitaplarında; özellikle 1908 sonrasında *temrîn* ve *tatbikat*ların ortaya çıktığı, örnek cümlelerin uzadığı, özellikle gramer bahislerinin anlatıldığı yerlerde dilin oldukça sadeleştiği, eser başlıklarındaki Farsça tamlamaların bile düşürüldüğü tespit edilmiştir.

Yine 1866'dan 1922'ye kadarki süreçte Üsküdar'la ilgili birimler özelinde düşünüldüğünde Türkçeciliğin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca 1922'ye yaklaşıldıkça Üsküdar'la ilgili onomastik ve toponomik verilerin fazlaştığı açıktır.

Yazarların örnek cümleleri verirken edebî eserlerin dışına çıkarak kendi kurguladıkları cümleleri yazdıkları, dolayısıyla da daha çok Doğu gramerciliğinin etkisinde kaldıkları, günümüze yaklaştıkça bu durumun değişerek Batı gramerciliğinin etkisiyle tanıklı cümlelere/örneklere/metinlere yer verildiği belirlenmiştir. Ayrıca 1922'ye doğru gelindikçe gramer kitaplarında resim, şekil vb.nin arttığı görülmektedir.

Üsküdar'a ait söz varlığından hareketle Türk gramerciliğinin, özellikle 1908-1922 yılları arasında Doğu gramerciliğinden Batı gramerciliğine keskin bir şekilde geçmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Tarihî Türk dili gramerlerinin içeriklerinin ortaya konularak geçmişle gelecek arasında lingüistik, semantik, morfolojik ve fonetik müktesebatın kurulabileceği düşünülmektedir.

Stambul'dan İstanbul'a Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları gibi derleme çalışmalarına dayalı eserlerin, veri kaynaklarının daha geniş taramalarla genişletilerek devam ettirilmesi elzemdir.

GTS ve KL'nin dijital verilerindeki onomastik ve toponimi tanımlarının daha bilimsel ölçütlere göre yeniden yapılması gerekmektedir.

Kısaltmalar	
akt.	Aktaran
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
GTS	Güncel Türkçe Sözlük
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu

KAYNAKÇA

- Abdullah Ramiz Paşa (1866). Emsile-i Türkiyye, İstanbul, Kitapçı Arakel.
- Banguoğlu, T. (1987). Dil Bahisleri, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.
- Bostan, M. H. (2012). "Üsküdar", İslam Ansiklopedisi (DIA), 42: 364-368, İstanbul,
- Ceylan, M. A. (2008). "Üsküdar'da Bazı Yer Adları Üzerine İncelemeler I.", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI., İstanbul.
- Dilaçar, A. (1971). "Gramer", TDAY Belleten, 19. c.: 83-145.
- Gedik, N. (2023). "Osmanlı Döneminde Hazırlanan Lügatlarda Üsküdar", XI. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri.
- Gülensoy, T. & Fidan, M. (2004). Midhat Sadullah ve Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, Ankara, TDK.
- Halit Ziya Bey (1302). Kavaid-i Lisân-ı Türkî, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye.
- Huyugüzel, Ö. F. (2013). "Hüseyin Cahit Yaşın", İslam Ansiklopedisi (DIA), 43: 300-301, İstanbul.
- Hüseyin Cahid (1908). Türkçe Sarf ve Nahiv, İstanbul.
- İdben, E. İ. (1992). "Doğu-Batı Tartışmaları İçinde Türk Gramerciliği ve Abdullah Ramiz Paşa'nın Emsile-i Türkiyesi", Doktor Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- İdben, E. İ. (1999b). Abdullah Ramiz Paşa Emsile-i Türkiye, Ankara, TDK.
- İhsanoğlu, E. (2016). Osmanlı Tabii ve Tatbikî Bilimler Literatürü Tarihi, İstanbul, IRCICA.
- Karahan, L. (2010a). “Edebî Kültürün Aktarılmasında Gramer Kitaplarının Rolü”. II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi. (İzmir 19-25 Nisan 2010).
- Karahan, L. (2010b). “Dil Bilgisi Öğretiminde Örnek Seçimi”, Bahtiyar Vahapzade Hatırasına I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu, (Bakü 21- 24 Ekim 2010).
- Karahan, L. & Ergöneç, D. (2020). Hüseyin Cahit ve Türkçe Sarf ve Nahiv, Ankara, TDK.
- Kartallıoğlu, Y. (2022). Stambol’dan İstanbul’a Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları (1553-1921 Arası Latin Harfli Metinlerin Verilerine Göre. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2002). “Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu”, TDAY Belleten, 50 c., 2002(1): 40-59.
- Mehmed Sadık (1895). Üss-i Lisân-ı Türkî, İstanbul.
- Midhat Sadullah (1922). Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, İstanbul.
- Nicolas Murat (1898). Guide De La Conversation En Français Et En Turc, İstanbul, Levant Herhald.
- Özçam Ç. (1997). “Türkiye Türkçesiyle İlgili Gramer Çalışmaları - Bibliyografya Denemesi -“. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 110 s.:121-163.
- Şemseddin Sami (1306-1316). Kamusu’l-Alam, 3. c., İstanbul, Mihran Matbaası.
- Şeylan, A. (2014). “Üsküdar’daki Bazı Yer Adlarının Onomastiği ve Dil Bilgisel Açıdan Değerlendirilmesi”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII Bildirileri: 1353’ten Bugüne Şehir. İstanbul.
- Tekin, A. (1955). Edebiyatımızda İsimler ve Terimler, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Toparlı, R. & Ilgın, A. (2006). Mehmed Sâdık Üss-i Lisân-ı Türkî, Ankara, TDK.
- Türkay, K. (2018). Halit Ziya Bey Kavaid-i Lisân-ı Türkî, Ankara, TDK.
- Ünver, İ. (1996). “Türkiye’de Osmanlıca Öğreniminin Dünü ve Bu Günü”. Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, Ankara.

Elektronik Kaynakça

- Derleme Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 01.10.2024.
- Güncel Türkçe Sözlük 2023. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 25.09.2024.
- Kubbealtı Lugati 2024. <http://lugatim.com/> Erişim: 25.09.2024.
- Metin Veri Bankası 2024, https://metinveritabani.tdk.gov.tr/?fbclid=IwAR00IseSZLaX_pVEuJH8Zt1gR3MpFHZPhukEnLE3zlNMBbf9IA8WSnuGhQ#/ Erişim: 24.09.2024.
- Midhat Sadullah, <https://www.oktayaras.com/midhat-sadullah-sander/tr/29322>, Erişim: 09.10.2024.
- Müteferriqa, <https://3db1b1c6e223b24f27dad82bdbf3d6987125e837.vetisonline.com/>, Erişim: 25.09.2024.
- Seyfettin Özege Koleksiyonu, <https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/?p=0&dil=0&aKutuphane=A>, Erişim: 25.09.2024.
- Tarama Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 01.10.2024.
- Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, https://www.uskudar.bel.tr/userfiles/files/MNA_Uskudarli_Meshurlar.pdf, Erişim: 01.10.2024.